

גבריאלה ספקטור-מרזל, **צברים לא מזדקנים – סיפורי חיים של קצינים בכירים**
מדור תש"ח. ירושלים: הוצאת מאגנס, 2008. 388 עמ'.

עוזי בן-שלום

ספרה של הד"ר גבריאלה ספקטור-מרזל מבוסס על ניתוח סיפורי חיים של 23 קצינים בכירים מדור תש"ח. הקצינים היו מפקדים זוטרים במלחמת העצמאות, ובהמשך נטלו חלק משמעותי בהקמת צה"ל ובמלחמות ישראל. שירותם הצבאי נמשך למן הקמת המדינה ועד תחילת שנות ה-80, כלומר ממלחמת העצמאות ועד לאחר מלחמת יום הכיפורים. המחברת ראינה אותם במהלך עבודת הדוקטורט שלה, ולקראת סיומה, מקץ עשור לערך, נפגשה עמם שנית. במרואינים כמה דמויות מפתח בהווה הצבאית-ביטחונית הישראלית. מקצתם הסכימו לחשוף את שמם, ובהם האלופים אדן, גדרון, עמית, זמיר, חורב, בוצר וגביש; תא"ל חפץ; האל"מים ביידץ, ובר וסבר וסא"ל בן-ישראל. אחרים נותרו בעילום שם. חלקו הראשון ורחב ההיקף של הספר עוסק בזהותם של הקצינים, כפי שהיא עולה מן הסיפורים. זוהי זהות הגמונית ונערית המדגישה יסודות של תרומה, קולקטיביזם וגבריות. במהלך הספר מוצגת קודם כול הזוהר הצברית של הקצינים, ולאחר מכן מוצגים ביטוייה השונים בעשייה הביטחונית ובמעבר אל החיים האזרחיים. המחברת פותחת צוהר לעולמם של המרואינים וזאת מתוך מודעות עצמית, מחויבות אתית ורגישות. למשל, לאחר התחבטות היא מוסרת את עבודתה לעיון של הקצינים, ורק אחד מהם מתקומם על מסקנותיה ומגיב באורח שלילי. תגובתה של המחברת מעידה על רגישותה: "נמלאתי עצב. לאורך תהליך הכתיבה ניסיתי לבטא את הכבוד וההערכה שאני רוחשת לקצינים, והנה התקבל מסר הפוך" (עמ' 34). המחברת עושה שימוש מתוחכם ומעניין במסד המידע הקיים בראיונות ומעמידה אותו באורן של זוויות ושיטות ניתוח שונות. זאת, תוך שימוש אינטנסיבי במושגים כגון גבריות, שליטה בגוף, ברגש ובשכל, יחס לנשים, יעילות ודומיננטיות. חלקו השני של הספר מוקדש לניתוח משלים של הראיונות ובוחר את הנאמר ואת אשר לא נאמר בהם. כל זאת במסגרת הערכת הסיפור ככלי ביטוי לזהות הקצינים וכמנגנון להתמודדות עם אתגרי הזקנה.

* רס"ן ד"ר עוזי בן-שלום, המחלקה לתורת הלחימה והתפיסות של זרוע היבשה, צה"ל, ואוניברסיטת בר-אילן, רמת גן. דואר אלקטרוני: Uzi.Ben-Shalom@biu.ac.il

מגמות, 2012, מח (2), 422-425

נדמה שהספר אינו מנסה להיות ביקורתי, כפי שהיה ניתן לעשות בהקשרים שונים. למשל: היה אפשר לדון בקריירה השנייה של הקצינים כביטוי לתהליכי מיליטריזציה של החברה האזרחית או להפך, תהליכי "אזרוח" הצבא ופיקוח עליו באמצעות קואופטציה של הקצינים. חלף זאת, המחברת בוחנת את הסיפורים עצמם באמצעות התבססות על עבודות קודמות במחקר איכותני בישראל, בהן של ליבליך, בן-ארי, לומסקי-פדר וששון-לוי, אשר התבוננו בהשפעות של השירות הצבאי, והיא מרחיבה את מסגרת הדיון לתחום הזקנה. חלק מחיבורה מייחדת המחברת לבירור ולהמשגה מפורטת של תפקיד הסיפור, כחלק חשוב מן היכולת להתמודד עם האתגרים והמאבקים של הזקנה. הסיפור מאפשר לקצינים לדבוק בזהותם ההרואית והצעירה וכך, בלשונה של המחברת, "להזדקן בלי להיות זקן" (עמ' 292). אוסיף כאן נקודת מבט משלימה לדברים שהוצגו בספר וארחיב מעט בהקשר של המקצוע הצבאי.

זהותם הצבאית של הקצינים כנדבך במקצוע הצבאי בישראל

בשנת 1962 נשא הגנרל בדימוס דגלס מקארתור נאום בפני הצוערים והסגל באקדמיה לקצינים של צבא היבשה האמריקני "ווסט פוינט" (West Point). כמו הקצינים בספרה של ספקטור-מרזל היה מקארתור בגיל מבוגר והיה זה ביקורו האחרון באקדמיה, אשר עליה פיקד בשנים 1919–1922. בנאומו הזכיר לצוערים ולסגל את סממתה של האקדמיה, אבן היסוד בחינוך שזוכים לו צוערי הקצונה של צבא היבשה האמריקני: חובה, כבוד, מולדת (Duty, Honor, Country). וכך חתם את דבריו:

...בחלומותיי אני שומע שוב את רעם התותחים, את קרקוש הרובים, קולותיו המלחשים, המוזרים ומלאי היגון של שדה הקרב. אך בליל הערב של זיכרוני אני שב אל ווסט פוינט, מקום שבו לעולם חוזרות ומהדהדות המילים: חובה, כבוד מולדת. יום זה מציין את המסדר האחרון שלי עמכם. אבל אני רוצה שתדעו, שכאשר אחצה את הנהר, מחשבותיי המודעות האחרונות ייסובו על סגל הצוערים, ועל סגל הצוערים, ועל סגל הצוערים. כעת, אני נפרד מכם (MacArthur, 1962).

כנגד עוצמתה ורשעותה הזדונית של המלחמה עומדים האופי והמשמעת הפנימית כמשענתו החזקה ביותר של הקצין, וברוב המקרים גם היחידה. אין איש עמו בשעת המבחן זולת אופיו הוא וכוח רצונו. החינוך שקיבל ונחישות דעתו להיות ראוי לו הם המשענת האמתית שמכוונת אותו. החינוך הצבאי המקצועי מכין את הקצין למילוי תפקידו הצבאי, והאקדמיה West Point עושה זאת באופן נמרץ ובמסירות. באקדמיה זו נהוגה ססמה המכונה "קוד הכבוד" (The U.S. Military Academy at West Point, n.d.), המפרנסת חיים שלמים של עשייה צבאית למען הציבור: "צוער קצונה לא ישקר, לא ירמה או יגנוב ולא יגלה סלחנות כלפי אלה העושים כך". כאשר היה מקארתור מפקדה של האקדמיה הוא פעל לכך שהצוערים עצמם, באמצעות סגל הצוערים, הם שיהיו מופקדים על מימוש הקוד הלכה למעשה (מנצ'סטר, 1982). מדבריו גם עולה, כי הקודים המוסריים הללו הם שתמכו בו גם במאבקים מאוחרים יותר, מול כוחם המשולב של הזקנה וזיכרון מוראותיה של המלחמה.

סיפורם המופלא של מפקדי תש"ח מראה לנו כיצד נוצרות תכונות דומות, או לשון אחר — זהות, אך בהוויה שונה ובהקשר צבאי אחר לגמרי: בצבא עממי ואידאולוגי. אגב, ייתכן כי עיון בדברים לאור תאוריה שבוחנת דגמים של צבאות עממיים (למשל בטיפולוגיה החשובה של אליוט כהן [Cohen, 1985]) היה יכול להוסיף לכך עוד ממד. זהותם הצבאית של הקצינים עוצבה מתוקף אחריות כבירה שהוטלה עליהם בגיל צעיר מאוד וזאת, נוכח איום קיומי לאומה ועמידה במבחנים צבאיים קשים. במוקד זהותם הפרטית ניצבת לדעת המחברת העובדה, כי הם ילידי הארץ — "צברים". מתוקף כך, הם שוללים את המשתמע מן הגלות ובכלל זה נושאים כגון חולשה, פגיעות ולמדנות.

האם יכול הקורא להבין מן הספר מה היא זהותם המקצועית של המרואיינים? התשובה חיובית, אך יש כמה ממדים שאפשר אולי להוסיף, למשל: מקומן של השכלה צבאית, מחשבה ותורה צבאית, וכן כלים המוקנים לקצין לשם מילוי משימותיו הצבאיות. נדמה לי, כי הדיון המפורט במקצועיות צבאית הקיים בספר ממוקד הרבה יותר בסוגיות של תפקוד ויעילות במצבים צבאיים מאשר בסמלים, במחשבה או בידע צבאי פורמלי. היבטים כגון אלה מודגשים פחות לעומת הדיון המקיף בזהותם של המרואיינים כגברים, ואנו נדרשים לשאלה מדוע? האם הם לא עלו כלל על-ידי המרואיינים ולכן לא נידונו? האם מאפייני השיחה לא הניעו אותם לבוא לביטוי? הספר אינו היסטוריה צבאית, ונראה כי זו הסיבה לכך. נראה כי מסיבה זו, הדיון במלחמה הוא מעט כללי. אין הרבה אזכורים לעשייה הביטחונית בשנות ה-50, לפעולות התגמול ואף לא לתיאור הלחימה במערכות ששת הימים, ההתשה ויום-כיפור. כל אלה בוודאי היו משמעותיים מאוד עבור המרואיינים. פה ושם משובצים בספר קטעי קרב בעלי ערך (למשל, עמ' 247–249), אך אין הם נדונים בדרך כלל כחומר צבאי לעצמו אלא כרכיב בנרטיב של זהות הקצינים.

מתוך הספר עולה דיוקן של המקצוע הצבאי בישראל. זהו מקצוע שנתפס כעניין מעשי, תכליתי, המעוגן בעוצמת המפקד היחיד. זו אינה מסורת מקצועית הנלמדת בבית ספר או באקדמיה. זוהי פעולה שחייבים לעשותה, כיוון שהעת היא "עת מלחמה" המחייבת עיסוק בצבא בבחינת "הכרח בל יגונה". אפשר להשוות את הכתוב בספר לכתובה על התרבות הצבאית-מקצועית של צה"ל במאמרם החשוב של כהן, אייזנשטדט ובסביץ' (1999). המקצוע הצבאי בישראל נוצר מתוך הצירוף של הכרח ותושייה, מתוך עשייה מתמדת ומאבק ומתוך ליקוט של ידע, טכנולוגיה ושיטות עבודה מצבאות אחרים. הוא נשען על תחושת היכולת והאמונה של מייסדיו בכושרם האישי וביכולתם להצליח וכל אלה מתוך הבנה של גודל המאבק. כמו אליק של משה שמיר (1951), הקצין הבכיר מדור תש"ח "נולד מן הים", נברא יש מאין. וכאן, כדאי להעיר, נמצא אחד המאפיינים המרכזיים של צה"ל גם היום, כיוון שצה"ל עדיין ממשיך להכשיר את קציניו באופן מעשי ולא אקדמי.

ניתן גם להעמיק את הדיון שבספר מתוך הבחנה בין המושגים "פיקוד", "מנהיגות" ו"קצונה". למשל: החיבור שבין זהות הקצין, שהיא חלק מן המערכת הסימבולית והחברתית של הצבא, לבין שיטת הפיקוד שלו, הנקבעת קודם כול מתוך טבען של מערכות הנשק, שיטת ארגון כוח האדם ומהותה של הלחימה בזמן ובמקום. בלשונו של ההיסטוריון הצבאי ג'ון קיגן

(1987), המציב עוטה על פניו את "מסכת הפיקוד" (mask of command). תכליתה לוודא, כי הצבא אכן יסור למשמעת המציבא וימלא את פקודותיו. הצבא רואה במסכה את המופת, את התכלית ואת הברית שבין המפקד לבין אנשי צבאו. זהותם של המרואיינים, שתוארה כה בהרחבה, היא בעצם חלק ממסכת הפיקוד שלהם. דרכה עיצבו, שלטו, פיקדו וניצחו בקשות שבמערכות. זו מסכת פיקוד שנוצרה מתוקף דיוקן הצבא הישראלי עצמו, כצבא צעיר מאוד המתפרנס מן ההכרח וחוסר הברירה, ומפצה על חולשתו בנאמנותם האידאולוגית, בכושר הארגון וביעילות של מייסדיו.

כך למשל, השכלת המרואיינים קשורה למשימות המוטלות עליהם בשירות. כאשר מוזכרת השכלה, הכוונה להשכלה אזרחית או הנדסית המיושמת במערכות נשק שונות. היסטוריה צבאית אינה מוזכרת. זהותם הצבאית ה"מוסדית" של המרואיינים העולה מן הספר דומה למה שלידל-הארט (1989) כינה "חיילים מעשיים". זהות זו כמוכן לא נעלמה מצה"ל, אך מן הסתם תעבור שינויים בעתיד הקרוב. קצינים אלה זכו בהשכלה צבאית מעשית, ואף כי היו צעירים מאוד, לזכותם עמדה ההתנסות והבגרות הנובעים ממנה. הם מילאו אחרי צו אידאולוגי ושירתו את האומה בשעות גורליות. אכן, הספר מציג נאמנה את הסבילות הפעלתנית שבה מוצג הסיפור ברוח "קראו לי", "הביאו אותי", "נתמנית". אלה מבטאים חלק מסיפור מאבקם המתמשך של הקצינים מראשית המדינה ועד היום כמפקדים, כאנשים פרטיים וכאנשי ציבור. היום, בישראל החזקה, הגדולה והבנויה איננו יכולים להבין אל נכון את עוצמת המבחן שבו עמדו. אך הוא מהדהד בספר זה, וכמו בשירו של חיים גורי (1959), "תם הקרב ורק כהר עולה שירת האמיצים".

מקורות

- גורי, ח' (1959). דברים מלווים. בתוך י' רבינוביץ וא' הורביץ (עורכים), פלמ"ח – אלבום. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- כהן, א"א, אייזנשטדט, ג"מ ובסביץ, ג"א (1999). סכינים טנקים וטילים: המהפכה הביטחונית הישראלית (פרסום מס' 41). רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, מרכז בס"א.
- לידל-הארט, ב"ה (1989). מחשבות על מלחמה. תל-אביב: מערכות.
- מנצ'סטר, ו' (1982). קיסר אמריקני — דוגלאס מק-ארטור 1880–1964. תל אביב: מערכות.
- קיגן, ג' (1987). מסכת הפיקוד. תל אביב: מערכות.
- שמיר, מ' (1951). במו ידיו — פרקי אליק. תל אביב: עם עובד.

- Cohen, E. (1985). *Citizens and soldiers*. Ithaca, NY: Cornell Studies in Security Affairs.
- The National Center for Public Policy Research (n.d). *General Douglas MacArthur's farewell speech* (given to the corps of cadets at West Point, May 12, 1962). Retrieved from <http://www.nationalcenter.org/MacArthurFarewell.html>
- The U.S. Military Academy at West Point (n.d.). *Cadet Honor Code*. Retrieved from <http://www.dean.usma.edu/sebpublic/EFAOCW.pdf>